

Socjalizacja jako społeczno-wychowawczy proces integracji jednostki ze społeczeństwem

Dr Adam KOPEREK – SWSPiZ w Łodzi

Ur. w 1959 r., doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii na podstawie rozprawy doktorskiej pt. „Wychowanie prospołeczne jako warunek uczestnictwa obywateli w życiu publicznym” obronionej na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w roku 2007. Magisterium z politologii na Wydziale NHIS UKSW w Warszawie w roku 1999. Magisterium z teologii w PWT w Warszawie w roku 1993. Świadectwo dojrzałości w 1981 r. Adiunkt w SWSPiZ w Łodzi. Opublikował 3 książki: *Zaangażowanie społeczne obywateli, Człowiek - Państwo - Świat. Edukacja społeczna obywateli, Wychowanie do pojednania* i ok. 30 artykułów naukowych. Uczestniczył także w licznych sympozjach i konferencjach naukowych, krajowych i zagranicznych.

Socjalizacja to proces kształtowania mentalności, postaw i działań ludzi przez społeczeństwo¹. Najogólniej przez socjalizację rozumie się podstawowy i wielostronny proces wprowadzania jednostki w „obiektywny świat” społeczeństwa lub jakiejś części tego społeczeństwa. Poprzez socjalizację jednostka zostaje wyposażona w określone modele i wzory działania, które pozwalają jej zachować się stosownie do konwencji i norm tego społeczeństwa. Socjalizacja pierwotna jest pierwszą fazą, w której człowiek w swoim dzieciństwie staje się członkiem społeczeństwa w ramach wzajemnego oddziaływania dziecka i jego rodziców. Socjalizacja wtórna odnosi się do późniejszego procesu, w którym jednostka uprzednio socjalizowana wchodzi w nowe etapy „obiektywnego świata” konkretnego społeczeństwa (np. przygotowanie do określonego zawodu)².

1. OBIEKTYWNE I SUBIEKTYWNE UJĘCIE SOCJALIZACJI

Przegląd różnych koncepcji socjalizacji daje podstawę do podjęcia próby ich usystematyzowania według następujących kryteriów: podmiot socjalizacji, istota tego procesu, czas trwania, czynniki oddziałujące na jego przebieg, charakter oddziaływań. Ze względu na podmiot socjalizacji wyróżnić można dwa ujęcia tego procesu: ujęcie obiektywne i subiektywne. W ujęciu obiektywnym podstawowym podmiotem socjalizacji jest społeczeństwo. W tym ujęciu socjalizacja jest procesem, poprzez który społeczeństwo przekazuje z pokolenia na pokolenie swoją kulturę i w jej ramach przystosowuje jednostki ludzkie do istniejących i uznanych form organizacji życia społecznego. W ujęciu subiektywnym podstawowym podmiotem socjalizacji jest jednostka, która w trakcie socjalizacji przyswaja sobie cele, wartości, normy i wzory zachowań

¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2006, s. 224.

² *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Instytut Wydawniczy PAX, Wydawnictwo „PALABRA”, Warszawa 1993, s. 155.

danego społeczeństwa i w ten sposób przystosowuje się do jego wymagań³.

Badanie obiektywnego aspektu socjalizacji polega na analizie czynników oddziałujących na jednostkę, zaś badanie subiektywnego aspektu socjalizacji polega na analizie tego procesu od strony socjalizowanego (na przykład cechy nabytej przez jednostkę w trakcie socjalizacji, warunkujące jej zachowanie się). Istota procesu socjalizacji ujmowana jest przez uczonych w zróżnicowany sposób, w zależności od tego, jaką płaszczyznę socjalizacji mają na względzie. Jedni uwzględniają płaszczyznę kultury i wtedy socjalizacja jawi się jako internalizacja wartości, norm i symboli. Inni uwzględniają płaszczyznę społeczeństwa i wtedy socjalizacja jest rozumiana głównie jako wdrażanie wzorów ról społecznych. Jeszcze inni wychodzą z płaszczyzny osobowości i wtedy socjalizacja jest ujmowana jako kształtowanie osobowości społecznej człowieka. Socjalizacja jest procesem powodującym występowanie społecznie pozytywnych zmian w zachowaniu jednostki. W literaturze socjologicznej spotyka się również szerokie rozumienie socjalizacji, to znaczy takie, gdy ma się na myśli wszelkie oddziaływanie grupy na jednostkę, zarówno oddziaływanie grup konstruktywnych, reprezentujących określoną kulturę i pozytywne wartości społeczne, jak też grup destruktywnych, opierających się na wartościach sprzecznych z wartościami reprezentowanymi przez kulturę. Oddziaływanie destruktywne grupy na jednostkę jest wówczas powodem zaburzeń procesu

socjalizacji. Czas trwania procesu socjalizacji jest również niejednolicie rozumiany przez różnych autorów. Jedni ograniczają ten czas do wczesnych faz rozwoju jednostki, to jest do dzieciństwa i wczesnej młodości. W tym właśnie okresie wykształcają się w dziecku podstawowe i stałe cechy osobowości, oddziałujące w sposób dominujący na zachowanie się tegoż dziecka w jego dorosłym życiu. Inni widzą w socjalizacji proces trwający całe życie.

W warunkach pluralizmu społecznego i kulturowego oraz szybkich przemian cywilizacyjnych, rodzina i szkoła nie są w stanie przygotować młodego człowieka do pełnienia wszystkich ról społecznych, jakie mogą się pojawić w jego życiu dorosłym. Wydaje się, iż rację należy przyznać drugiej grupie autorów, z tym jednak, że w procesie socjalizacji, która trwa „od kołyski aż do grobu” zaznaczają się dwa zróżnicowane etapy: etap dzieciństwa i młodości (socjalizacja pierwotna) i okres życia dorosłego (socjalizacja wtórna). Osobowość jednostki jest kształtowana głównie w okresie niemowlęstwa, dzieciństwa i młodości przez uczestnictwo w grupie rodzinnej, grupach rówieśniczych czy społeczności lokalnej, a więc w grupach pierwotnych opartych na stosunkach „twarzą w twarz” (*face-to-face relations*). Ale kształtowanie osobowości na tym etapie się nie kończy; w wieku dorosłym dokonuje się socjalizacja wtórna w drodze interakcji, oddziaływania ze strony innych podmiotów życia społecznego. Tak pojęta socjalizacja wtórna, dokonująca się w drodze interakcji z innymi pod-

³ Por. R. Król, Autorefleksja w procesie adaptacji nauczyciela akademickiego, [w:] *Adaptacja zawodowa nauczyciela*, (red.) J. Szempruch, M. Blachniak – Gęsiarz, wyd. Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2009, s. 253 – 257.

miotami, polega na uczeniu się przez jednostkę ról rodzinnych, zawodowych, ról pełnionych w różnych grupach społecznych lub instytucjach, takich jak szkoła, małżeństwo i rodzina, wojsko, zakon, partia polityczna itp.⁴.

2. CZYNNIKI I PODSTAWOWE ELEMENTY PROCESU SOCJALIZACJI

Czynniki socjalizacji, które oddziałują na jej przebieg i efekty, można podzielić na trzy grupy: a) uwarunkowania i wpływy makrospołeczne, b) czynniki bezpośredniego otoczenia jednostki socjalizowanej (np. wpływ grup rówieśniczych czy koleżeńskich), c) cechy osobowościowe (temperament, zainteresowania, charakter) jednostki socjalizowanej. Przedstawiciele różnych dyscyplin społecznych są podzieleni co do tego, którym z tych czynników przypisać znaczenie decydujące. Charakter oddziaływań czynników socjalizacji jest kolejnym zagadnieniem, które dzieli badaczy na dwie grupy. Jedni akcentują bardziej jednokierunkowy wpływ społeczeństwa (czy grupy społecznej) na jednostkę traktowaną jako przedmiot w procesie socjalizacji. Zwolennicy takiego poglądu są skłonni przyjmować, że socjalizacja jest to programowany i sterowany przez społeczeństwo proces włączania jednostki w życie zbiorowości. Drudzy zaś podkreślają świadomy i aktywny udział samych socjalizowanych w procesie socjalizacji⁵.

Przegląd i systematyzacja różnych koncepcji socjalizacji pozwalają pod-

jąć próbę sformułowania takiego opisu tego zjawiska, który wyraża jego istotę i obejmuje podstawowe jego elementy.

1. Socjalizację można najogólniej określić jako proces stałych interakcji między socjalizowanymi a instancjami socjalizującymi. Wyjaśnia to pogląd zawarty w modelu tzw. „komplementarności oczekiwań” T. Parsonsa, twierdzący, iż w społecznej interakcji ludzie wzajemnie szukają aprobaty drugiej osoby przez dostosowanie się do wspólnie podzielonych norm.
2. Proces ten trwa przez całe życie człowieka; tak jak istnieje edukacja permanentna, istnieje też permanentna socjalizacja.
3. W procesie socjalizacji można wyróżnić dwa wymiary: obiektywny i subiektywny. Socjalizacja w wymiarze obiektywnym jest procesem, w którym społeczeństwo przekazuje jednostkom ludzkim swoją kulturę przystosowując je w ten sposób do postępowania zgodnego z obyczajami i wzorami tej kultury. Socjalizacja zaś w wymiarze subiektywnym jest procesem, który przebiega w jednostce ludzkiej, a jego celem jest ukształtowanie osobowości społecznej tejże jednostki.
4. W procesie socjalizacji trzeba mocno podkreślić rzadko wymieniany przez autorów element, mianowicie element osobowościowy i podmiotowy socjalizacji. Chodzi o to, że w procesie socjalizacji nie tyle społeczeństwo kształtuje jednostki, ile jednostki same kształtują się w toku wzajem-

⁴ Por. R. Król, W poszukiwaniu wyznaczników rozważań o nauczycielu akademickim edukacji jutra [w:] *Edukacja nauczycieli wobec przemian szkoły*, (red.) E. I. Laska, Rzeszów 2007, s. 45 – 50.

⁵ M. Filipiak, *Socjologia kultury, Zarys zagadnień*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 96-98; S. Kosiński, J. Suprewicz, *Wprowadzenie do socjologii wychowania*, Lublin 1978, s. 214; J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993, s. 39-44.

nych stosunków, dzięki którym społeczeństwo istnieje.

3. SOCJALIZACJA PER EXCESUM I SOCJALIZACJA PER DEFECTUM

J. Dewey stwierdził, iż jednostka jest jednostką społeczną, społeczeństwo zaś związkami jednostek uspołecznionych. Jeśli w zapatrywaniach na dziecko usuniemy czynnik społeczny, pozostanie nam pusta abstrakcja, jeśli natomiast ze społeczeństwa wyłączymy czynnik indywidualny, pozostanie bezduszna masa. Natomiast E. Zigler i L. Child podali własne określenie socjalizacji jako procesu, dzięki któremu indywiduum rozwija się przez transakcję z innymi ludźmi i wzorami społecznego zachowania i doświadczenia. Biorąc pod uwagę etapy socjalizacji należy zauważyć, iż początkowo - w okresie niemowlęctwa oraz we wczesnym okresie dzieciństwa - socjalizacja przebiega jako nieświadomy proces wrastania dziecka w istniejący porządek społeczny. W miarę rozwoju dziecka powiększa się obszar świadomości i wolności wyborów. Na człowieka dorosłego oddziałują wszystkie elementy systemu społecznego, w którym uczestniczy z racji pełnienia ról społecznych. Jest on „czynnikiem” biernym, przystosowującym się i jednocześnie aktywnym, bowiem może wybierać spośród proponowanych mu wartości, norm i wzorów zachowań. Ów świadomy i aktywny udział jednostki w interakcji ze społeczeństwem

(grupą społeczną) wyraża się w dokonywaniu wyborów wśród oferowanych jej wartości i tworzeniu w wyniku tego nowych jakości. Można więc powiedzieć, że socjalizacja obejmuje te procesy, w których jednostka uczy się uwzględniać porządek społeczny i stawiać mu czoła (*to cope*) przez kombinację przystosowania, braku przystosowania, unikania i konfliktu⁶.

Zdolność jednostki ludzkiej do przystosowania lub braku przystosowania została potwierdzona w praktyce. Dowodzą tego, z jednej strony, zjawiska „przesocjalizowania” (socjalizacja *per excesum*), z drugiej - zjawiska „niedosocjalizowania” (socjalizacja *per defectum*). Przykładem zjawiska przesocjalizowania są takie sytuacje, w których jednostka identyfikuje się z systemem wartości grupy do tego stopnia, że nie może się oprzeć jej naciskowi. Jako ilustrację można tu wymienić niektóre grupy narkomanów, wychowywanie janczarów czy wychowanie w SS w hitlerowskich Niemczech. Z kolei przykładem braku przystosowania mogą być ruchy studenckie w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych czy wydarzenia sierpniowe 1980 i w latach następnych w Polsce. Tak więc socjalizacji nie można rozpatrywać w kategoriach czystego przystosowania się jednostki do wymagań społeczeństwa, lecz trzeba w niej widzieć proces, którego wynik trudny jest każdorazowo do przewi-

⁶ M. Filipiak, *Socjologia kultury...*, op. cit., s. 98-99; cf. J. Kulpińska, *Człowiek jako istota społeczna*, [w:] Z. Krawczyk, W. Morawski (red.), *Socjologia ogólna. Wykłady dla studentów*, Warszawa 1986, s. 14; J. Dewey, *Moje pedagogiczne credo. Szkoła a społeczeństwo*, Lwów 1933, s. 7-8; E. Zigler, L. Child, *Rasa a nauka*, UNESCO, Paris 1961; G. R. Lealie, R. P. Larson, B. L. Gorman, *Order and Change. Introductory Sociology*, New York 1973, s. 186; D. Możdżeńska-Mrozek, *Problemy socjalizacji dorosłych. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa 1988, s. 57.

dzenia. Jednostka jest bowiem czynnikiem biernym, przystosowującym się i jednocześnie aktywnym. To znaczy, że jednostka jest równocześnie czynnikiem zarówno utrzymania porządku, jak i zmian społecznych⁷.

STRESZCZENIE

Socjalizacja to proces kształtowania mentalności, postaw i działań ludzi przez społeczeństwo. Najogólniej przez socjalizację rozumie się podstawowy i wielostronny proces wprowadzania jednostki w „obiektywny świat” społeczeństwa lub jakiejś części tego społeczeństwa. Poprzez socjalizację jednostka zostaje wyposażona w określone modele i wzory działania, które pozwalają jej zachować się stosownie do konwencji i norm tego społeczeństwa. Socjalizacja pierwotna jest pierwszą fazą, w której człowiek w swoim dzieciństwie staje się członkiem społeczeństwa w ramach wzajemnego oddziaływania dziecka i jego rodziców. Socjalizacja wtórna odnosi się do późniejszego procesu, w którym jednostka uprzednio socjalizowana wchodzi w nowe etapy „obiektywnego świata” konkretnego społeczeństwa (np. przygotowanie do określonego zawodu). Przeanalizowany w artykule problem socjalizacji jako społeczno-wychowawczy proces integracji jednostki ze społeczeństwem jest przedstawiony w kontekście następujących zagadnień: 1. Obiektywne i subiektywne ujęcie socjalizacji; 2. Czynniki i podstawowe elementy procesu socjalizacji; 3. Socjalizacja *per excesum* i socjalizacja *per defectum*.

niki i podstawowe elementy procesu socjalizacji; 3. Socjalizacja *per excesum* i socjalizacja *per defectum*.

SUMMARY

Socialization as a socio-educational process of integration of the individual with the society

Socialization is the process of shaping the mentality, attitudes and actions of people by society. The socialization is the multilateral process of placing individuals in an “objective world” society or some part of that society. Through socialization a individual is equipped with certain models and patterns of action that allow it to behave according to the conventions and norms of that society. Primary socialization is the first phase, in which a man in his childhood, becomes a member of the society in the interaction between the child and his parents. Secondary socialization refers to the subsequent process in which the individual previously socialized enter into new stages of the “objective world” of a specific society (eg, preparing for a particular profession).

In this paper the problem of socialization as a socio-educational process of integration of the individual with the society is presented in the context of the following issues: 1. Objective and subjective concept of socialization; 2. Factors and basic elements of socialization's processes; 3. Socialization *per excesum* and socialization *per defectum*.

⁷ M. Filipiak, *Socjologia kultury...*, op. cit., s. 99-100; cf. D. Możdżeńska-Mrozek, op. cit., s. 56. Omówienie terminów zbliżonych do socjalizacji (rozwój, uspołecznienie, przystosowanie, wychowanie) podaje: M. Filipiak, *Pojęcie rozwoju, socjalizacji, uspołecznienia, przystosowania i wychowania człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 24 (1991/1992), s. 315-335.